
MICROVARIACIÓ SINTÀCTICA: EL CATALÀ I L'ESPANYOL COMPARATS*

És un fet ben conegut que llengües molt diferents manifesten en major o menor grau similituds notables i que llengües estretament emparentades poden igualment divergir de forma inesperada. La necessitat d'integrar de forma coherent aquesta dualitat és consubstancial a l'estudi del llenguatge. Amb paraules de Rizzi (2004 : 327),

The issue of properly characterizing invariance and variation, an issue common to any science having to do with a rich phenomenology, arises in a specially interesting way in the case of language.

Els articles que integren aquest monogràfic, elaborats des d'una perspectiva comparativa, responen a un doble objectiu: analitzar les diferències sintàctiques que presenten el català i l'espanyol i ressaltar aquelles altres propietats que són compartides, amb la convicció que tant les simetries com les asimetries ens permetran detectar i caracteritzar els principis generals que regeixen les llengües.

* Volem donar las gràcies als autors que han contribuït en aquest monogràfic sobre microvariació sintàctica i que han acceptat amb il·lusió de buscar simetries i asimetries entre el català i l'espanyol. També manifestem el nostre agraïment a Ester Prat i a Víctor Acedo Macellán, que ens han ajudat –amb els seus bons oficis com a correctora i traductor, respectivament– a millorar els textos, com també ho han fet des d'una altra perspectiva els revisors anònims.

El recurs a la comparació entre llengües com a estratègia per a establir patrons de funcionament generals en l'estudi del llenguatge té una llarga tradició en la història de la lingüística. Hom pot afirmar, en efecte, que la consolidació de la lingüística com a disciplina moderna a principis del s. XIX està íntimament lligada a l'emergència del mètode comparatiu i al desenvolupament de la dialectologia. Com observa Benincà (1989: 1), «Inicialment, les primeres intuïcions sobre la regularitat lingüística partien de l'observació de la variació lingüística». Durant aquesta etapa, l'anàlisi de la variació lingüística –per exemple, la comparació de la morfologia verbal de les llengües indoeuropees– va evolucionar des d'una visió dels canvis com a fets arbitraris i accidentals fins a la formulació rigorosa, per part dels neogramàtics, de *regles* fonètiques que operen sense excepcions.¹ Tal com ho resumeix Pedersen (1931: 290), «Allò que primer es formulava com a mera irregularitat va acabar esdevenint estricta regularitat». Regularitat i irregularitat són, doncs, dos factors en bona mesura interdependents i perfectament conciliables en l'estudi del llenguatge.

Al llarg dels darrers 25 anys, l'interès teòric pels estudis de caràcter comparat ha experimentat un impuls molt important. La nova sintaxi comparada difereix, però, de la tradició clàssica decimonònica en el fet que no prioritza la perspectiva diacrònica, sinó que, de forma congruent amb els postulats del marc conceptual en què s'inscriu –el model de la Gramàtica Generativa (GG)–, parteix d'un enfocament de caràcter psicològic i biològic. L'objectiu fonamental és en aquest cas caracteritzar la facultat del llenguatge, la qual, en la mesura que dimana de les capacitats cognitives de la ment humana, es materialitza en forma de patrons regulars en les diferents llengües naturals. La diversitat lingüística, doncs, està severament restringida pels principis del que anomenem *gramàtica universal*. Cal, per tant, treballar en dos fronts complementaris, només assolibles des d'una perspectiva comparatista: d'una banda, establir les propietats lingüístiques que són universals i recurrents en les llengües; d'altra banda, determinar aquells aspectes que varien d'una llengua a una altra i, igualment, els límits de la variació possible (cf. Rizzi 1989: 8). Considerem, a tall d'il·lustració, les oracions interrogatives. És fàcilment constatable la multiplicitat de manifestacions que presenten aquestes construccions en les llengües. Així, per exemple, en català, però no pas en espanyol, una interrogativa total pot anar precedida per la partícula de modalitat *que*, tal com ho demostra el contrast entre *Que plou?* i **;Que llueve?* Ambdues llengües, en

1. Cf. Pedersen (1931), cap. 7, Lyons (1968), cap. 1, i Benincà (1989: 1), entre altres autors.

canvi, coincideixen quant a la posició prominent en què apareixen els mots interrogatius, els quals han de desplaçar-se al principi de l'oració: *Què has fet?*; *¿Qué has hecho?* Aquesta situació difereix de la que trobem en francès, llengua en què les marques interrogatives poden romandre *in situ*: *Tu as fait quoi?* Ara bé, més enllà de les divergències ressenyades, en totes tres llengües els fenòmens de moviment estan sotmesos a una restricció de caràcter universal, com és el fet que no operen a partir de l'ordre lineal, sinó en funció de criteris de jerarquia estructural. Això es pot constatar comparant en espanyol² el funcionament de la regla de formació d'interrogatives (totals) en una oració simple (*El hombre está en la casa*) i en una oració composta (*El hombre, que está contento, está en la casa*). En el primer cas, un cop desplaçat el verb al principi de l'oració, obtenim *¿Está el hombre en la casa?* En el segon cas, però, l'aplicació mecànica d'aquesta mateixa regla –consistent a situar en posició inicial el «primer» verb que trobem a l'oració– dona lloc a una seqüència agramatical **¿Está el hombre, que contento, está en la casa?* Això significa que la derivació de l'oració ben formada *¿Está el hombre, que está contento, en la casa?* és el resultat de moure no pas el «primer» verb que apareix en l'ordre lineal, sinó el més «prominent» en la jerarquia sintàctica, és a dir, el verb principal.³ La propietat que s'acaba de comentar –el fet que les regles del llenguatge siguin sensibles a les dependències estructurals– és una restricció universal que el parlant maneja sense haver-ne rebut una instrucció explícita. Com afirma Chomsky (1988: 45),

This knowledge is part of the child's biological endowment, part of the structure of the language faculty. It forms part of the mental equipment with which the child faces the world of experience.

Compatibilitzar l'anàlisi de la variació lingüística amb una concepció del llenguatge que privilegiï la noció de regularitat exigeix un refinament teòric notable. De fet, en els seus estadis inicials, el progrés teòric de la GG va romandre molt ancorat en l'estudi d'un nombre reduït de llengües, especialment l'anglès. És a partir dels anys 80, amb el desenvolupament del model anomenat de *Principis i Paràmetres (PiP)* –cf.

2 . Els exemples –formulats originàriament en espanyol– procedeixen de Chomsky (1988: 41ss.).

3 . Dit en altres termes, la regla de formació d'interrogatives “llegeix” l'estructura de constituents, i per tant, en aplicar-se a l'oració composta abans esmentada, no pot accedir al primer verb *estar*, el qual està integrat dins d'un segment més ampli, tal com s'indica mitjançant els claudàtors: [*el hombre [que está contento]*].

Chomsky (1981)—, que la teoria es dota de les eines necessàries per acollir la variació lingüística sense renunciar als seus pressupòsits universalistes de partida. La idea bàsica del model de *PiP* és que la gramàtica universal consta de principis de caràcter molt general que admeten un cert grau de variació en les llengües particulars. Aquest marge de variació es reflecteix formalment a través de la noció de **paràmetre**.⁴ Així, per exemple, un principi general que opera sobre les llengües és que les oracions han de tenir subjecte. Aquest requisit, però, es pot veure emmascarat per una sèrie de factors en català i en espanyol, llengües (entre moltes altres) en les quals les oracions (flexionades) *La Maria canta* o *Juan baila* són tan gramaticals com els seus respectius correlats *Canta* i *Baila*, mancats de subjecte explícit. Aquest fenomen, que contrasta amb la situació que trobem en francès o en anglès —i.e., **(Marie) chante*, **(John) dances*—, ha estat denominat tradicionalment **Paràmetre de Subjecte Nul**.

Tal com ha estat freqüentment observat,⁵ una de les conseqüències més notables del model de *PiP* és el gran impuls que va representar per al desenvolupament de treballs de caràcter comparatiu. La perspectiva paramètrica resulta il·luminadora no solament per a contrastar famílies de llengües relativament distants, com ara les germàniques i les romàniques (aproximació *macroparamètrica*), sinó també per a endinsar-se en l'anàlisi comparada de llengües tipològicament emparentades, com les llengües romàniques (aproximació *microparamètrica*). Vistes les coses així, dues variants romàniques tan properes com el català i l'espanyol proporcionen un banc de proves privilegiat per a aïllar les diferències mínimes que poden ser atribuïbles inequívocament a un determinat paràmetre. Emprant una metàfora de Kayne (2000: 9), treballar amb sistemes gramaticals molt directament emparentats permet simular —de forma similar a allò que es persegueix amb un experiment controlat de laboratori— una situació ideal en la qual es fa abstracció de tots aquells elements irrellevants —difícilment destriables quan es comparen llengües molt distants—, que podrien falsejar els resultats que hom pretén obtenir. Tornant al cas dels subjectes nuls, és fàcilment constatable que el (macro)paràmetre de Subjecte Nul no ens permet establir diferències rellevants entre el català i l'espanyol, car ambdues llengües es comporten semblantment quant a la possibilitat que el subjecte de les oracions flexionades no es

4. Tal com afirma Rizzi (1989: 9), “els paràmetres de la gramàtica universal poden ser conceptualitzats com els punts de bifurcació fonamentals del sistema gramatical general, les diferències irreductibles entre els sistemes gramaticals particulars”.

5. Cf. Rizzi (2004), entre altres autors.

realitzi explícitament. I el mateix s'esdevé si comparem el capteniment d'aquestes dues llengües pel que fa a altres propietats habitualment relacionades amb l'esmentat paràmetre, com ara la possibilitat de tenir subjectes postverbals: *Ha cantat la Maria* i *Ha cantado María* són igualment acceptables en català i en espanyol respectivament. Aquests paral·lelismes s'esvaeixen, però, si aprofundim en la consideració de les dades empíriques. Un cas particularment interessant observat per diferents autors –i que també rep una especial atenció en els treballs d'A. Gallego i de F. Ordóñez aplegats en aquest monogràfic– afecta l'ordre VSO, que dona lloc a construccions perfectament ben formades en espanyol, però no en català, tal com es mostra en els exemples següents: *No pienso yo que esto sea absurdo*, *No penso jo que això sigui absurd*; *Cree el ladrón que todos son de su condición*, **Creu el lladre que tothom és com ell*; *¿Tiene tu madre un peine de plata?*, **Té la teva mare una pinta de plata?* Els contrastos ressenyats resulten del tot imprevisibles des d'una perspectiva macroparamètrica. Cal aplicar, doncs, una malla més fina per tal de poder arribar a aïllar-los i proporcionar-ne una anàlisi adequada, de la qual s'hauran de derivar, lògicament, refinaments en la formulació de les variants paramètriques de la gramàtica universal.

Una innovació important derivada del model de *PiP* que ha esdevingut essencial per al desenvolupament de la sintaxi microparamètrica ha estat la substitució progressiva del concepte tradicional de *construcció gramatical* per nocions de magnitud més reduïda, això és, de *primitius*, la interacció dels quals seria al capdavant el desllorigador de les diferències ostensibles que s'observen entre les llengües. Tornant al cas de les interrogatives analitzades més amunt, és fàcilment constatable que la comparació de les diferents variants que adopten aquestes construccions a les llengües romàniques esdevé molt més il·luminadora si hom renuncia a tractar-les «monolíticament» i es concentra en l'anàlisi d'aspectes «atòmics» del seu funcionament, com ara el procés de moviment (l'anomenat *moviment-qu*) que afecta els mots interrogatius (i.e., *Què has fet?*). Vistes les coses així, a banda de poder contrastar nítidament les peculiaritats abans esmentades que presenta aquest procés en català i en espanyol respecte del francès, resulta possible estendre els paral·lelismes a les oracions exclamatives (*Quines coses que has fet!*), i fins i tot establir generalitzacions d'abast més ampli que englobin les subordinades relatives (*Les coses que has fet no m'agraden*) i també altres construccions

6. Tot i que en aquestes oracions no hi tenim un mot-*qu* explícit, s'hi instaura una relació d'operador-variable que presenta similituds evidents amb el cas esmentat de les interrogatives, exclamatives i relatives.

de més difícil classificació (*Tinc moltes coses per fer; Aquestes coses són fàcils de fer*).⁶ Aquesta trajectòria reduccionista és igualment aplicable al cas de la forma *que* que emergeix a les interrogatives totals del català (*Que plou?*), la qual –tal com ha estat observat a Hernanz & Rigau (2006)– reapareix significativament en diferents construccions de modalitat marcada tant del català (*Que us ho passeu bé!*) com de l'espanyol (*¡Que te vaya bonito!*, *¡Graciosa que es ella!*). I el mateix s'escau *mutatis mutandis* amb el tractament de què són objecte alguns dels fenòmens abordats en aquest monogràfic com per exemple l'anàlisi que fa X. Villalba de la dislocació a la dreta, l'estudi del funcionament dels termes de polaritat negativa per part de B. Camus, o la caracterització, a càrrec de J. M. Contreras & F. Roca, d'un tipus especial de mot-qu que apareix en certes varietats d'interrogatives.

La comparació entre el català i l'espanyol ens permet de situar l'aproximació microscòpica –seguint amb la metàfora de Kayne– en el terreny de la variació interdialectal i, a partir d'aquí, contrastar variants dialectals de totes dues llengües. Aquesta trajectòria ha resultat particularment productiva en els estudis de sintaxi microparamètrica. Prenguem el cas del complement pronominal dels adverbis locatius (i.e., *davant meu*, *dintre nostre* o *prop seu*). A diferència del que passa en català, en espanyol peninsular el complement pronominal d'aquests adverbis no sol aparèixer en forma genitiva, sinó precedit per la preposició *de* i la forma pronominal obliqua (*delante de mí*; *dentro de nosotros*; *cerca de ti*). Ara bé, la forma genitiva o possessiva del pronom en aquests contextos és molt comuna en l'espanyol d'Amèrica⁷ (*delante mío*; *dentro nuestro*; *cerca tuyo*). La asimetria existent en espanyol entre les dues variants ressenyades reapareix, de forma aparentment inesperada, en el català, llengua en la qual l'opció del dialecte central competeix amb la que és pròpia del valencià, que selecciona en aquests casos la preposició *de* i la forma pronominal obliqua (*davant de mi*; *dins de nosaltres*; *prop de tu*). Veiem, doncs, com dues variants dialectals no relacionades geogràficament, una de l'espanyol i l'altra del català, coincideixen de forma estricta. Es tracta, en suma, de dues solucions romàniques que ens ajuden a tipificar una variació paramètrica. La clau per a explicar aquesta diferència ens la subministra –com ha estat observat per diferents autors–⁸ el valor nominal que poden conservar els esmentats adverbis locatius (també anomenats «adverbis nominals»). Una bona prova que

7. Cf. RAE (1973: 3.10.11d).

8. Cf. Plann (1986) i Pavón (1999).

confirma aquest supòsit és el fet que tant en català central com en moltes varietats de l'espanyol d'Amèrica són perfectament viables construccions en les quals l'adverbi nominal admet l'article o bé un possessiu pronominal: *Has de veure el darrere de la casa*, *Ho tenia al seu davant*; *Consistirà en conocer el detrás del texto* (Colòmbia), *Te mencionaron en su delante* (Bolívia, Equador, Perú). Aquests exemples, però, resultaran previsiblement agramaticals en els parlars en què els adverbis mencionats no manifestin un capteniment nominal, com s'esdevé, en efecte, en el cas de l'espanyol peninsular i el valencià.

Els sis articles aplegats en aquest monogràfic estudien diferents aspectes de la gramàtica del català i de l'espanyol des d'enfocaments diversos, si bé tots responen a una visió del fenomen comparatiu pròpia de la teoria lingüística generativa. Així, doncs, uns autors posen l'èmfasi en la caracterització de les propietats sintàctiques que defineixen algunes posicions estructurals relacionades amb la modalitat i amb diversos tipus de focus (J. M. Contreras i F. Roca, A. J. Gallego, F. Ordóñez), mentre que d'altres estan més interessats a explorar les restriccions que regeixen certes construccions sintàctiques (B. Camus, M. V. Escandell) o en l'anàlisi quantitativa de la disponibilitat de determinats recursos gramaticals presents en les dues llengües objecte d'estudi (X. Villalba). La majoria dels estudis són sincrònics, excepte en un cas, en què l'enfocament és diacrònic (B. Camus). A més, hi ha treballs atents a la variació diatòpica (M. V. Escandell) o a la variació diastràtica (J. M. Contreras i F. Roca, M. V. Escandell).

Si hi ha un tema estrella en els estudis de sintaxi comparada, és la qüestió de l'ordre dels mots que constitueixen les oracions. Malgrat que els articles d'aquest monogràfic descriuen i analitzen aspectes de la microvariació sintàctica ben diversos, tots se centren en qüestions relatives a la sintaxi de l'ordre. Directament o indirecta, les aportacions del monogràfic ens permeten avançar en el coneixement de la cartografia oracional (*cf.* Rizzi 1997), ja que analitzen aspectes que pertocquen a l'estructura informativa de l'oració—concretament, el focus no contrastiu, les posicions dels subjectes postverbals i les dislocacions per anteposició o posposició—, a l'expressió de la modalitat interrogativa, així com als contextos modals i de polaritat que legitimen els termes de polaritat negativa.

L'ordre dels constituents determina l'estructura informativa oracional en la interfície de la sintaxi i la semàntica discursiva (i la pragmàtica). Però les llengües poden variar en aquest punt. Les posicions de focus disponibles per a l'espanyol no coincideixen plenament amb les del català, segons les hipòtesis defensades per Ángel

J. Gallego i Francisco Ordóñez. En concret, el treball d'Á. J. Gallego, «Defectivitat morfològica i variació sintàctica», proposa una explicació minimista del contrast existent, per exemple, entre l'oració espanyola *Poco dinero es ese, creo yo* i la mala formació del seu equivalent català **Pocs diners són aquests, trobo jo*. Segons aquest autor, aquesta asimetria sintàctica de tipus microparamètric, que permet a l'espanyol –però no pas al català– de manifestar un patró sintàctic de *focus feble*, s'ha de relacionar amb la major riquesa morfològica verbal que presenta l'espanyol. D'acord amb aquesta hipòtesi, les llengües amb una morfologia verbal més explícita tenen una sintaxi més activa, cosa que comporta, entre altres efectes, un ordre sintàctic més lliure. La col·laboració de F. Ordóñez, «Observacions sobre la posició dels subjectes postverbals en català i castellà», mostra que l'espanyol disposa de dues posicions per a subjectes postverbals (no dislocats), mentre que el català només en té una. Així, tant en català com en espanyol els subjectes poden aparèixer darrere dels complements, de forma que l'oració presenta l'ordre VOS: *Avui comprarà menjar en Joan; Hoy comprará comida Juan*. En aquestes oracions, el subjecte ocupa una posició de focus. No obstant això, l'espanyol disposa encara d'una altra posició per a un subjecte postverbal, com es veu a *Hoy comprará Juan comida*, on l'ordre és VSO, i també a *Por fin puede Juan dormir*, on el subjecte apareix entre el verb modal i l'infinitiu. La bona formació d'aquestes oracions espanyoles contrasta amb la agramaticalitat de les equivalents catalanes: **Avui comprarà en Joan menjar; *Finalment pot en Joan dormir*.

Les possibilitats de dislocació de constituents a la perifèria oracional és l'objectiu dels treballs de M. Victòria Escandell i de Xavier Villalba. M. V. Escandell, a «Acusatiu preposicional i dislocació amb clític», compara els complements directes dislocats del català central i de l'eivissenc amb els de diferents parlars de l'espanyol. L'autora, que se centra en els complements directes marcats per la preposició *a* i representats dins l'oració per un pronom clític d'acusatiu, analitza la distribució de l'acusatiu preposicional d'acord amb els valors de topicitat, definitud, especificitat, animació, etc. Escandell conclou que les restriccions que regeixen els parlars catalans estudiats no coincideixen plenament amb les que determinen l'espanyol. Defensa, doncs, que el català i espanyol responen a patrons sintàctics diferents i que no és adient atribuir els paral·lelismes existents a interferències lingüístiques. Si els parlars balears estenen l'acusatiu preposicional als complements dislocats que són tòpics definits (*Colliu-les, a les peres, que ja són madures*), en l'espanyol americà un complement directe definit admet la preposició en posició remàtica (*Después de conocer mucho a la vida, ya no me interesa*

tanto el teatro). X. Villalba, a «La dislocació a la dreta en català i castellà: microvariació en la interfície sintaxi/pragmàtica», caracteritza la sintaxi i la funció discursiva de la dislocació a la dreta en català i en espanyol. Sobre un corpus format per textos paral·lels mesura les aparicions d'aquestes construccions i mostra com les llengües divergeixen no només en les estratègies sintàctiques de què disposen, sinó també en l'ús que en fan. Així, l'espanyol recorre a la dislocació a l'esquerra o al subjecte el·líptic on el català emprà la dislocació a la dreta: *Veuràs, tant és que facis com que no facis, que hi vindrem, al teu casament* / *Pues a tu boda iremos, que quieras o no; No sortirà pas, la Marta* / *Me parece que no sale*.

L'expressió de la modalitat en unes construccions característiques del català i de l'espanyol col·loquials –les anomenades interrogatives escindides– és l'objecte d'estudi de l'article de Joan Miquel Contreras i Francesc Roca titulat «Un tipus especial d'oracions interrogatives: Les interrogatives escindides». Aquestes oracions, semànticament properes a les confirmatòries, van sempre encapçalades per l'element interrogatiu *què/qué* i consten de dos grups entonatius: *Què tornaràs, amb tren?*; *¿Qué iremos, al cine?* La primera part de l'oració recull informació pressuposada i la segona aporta la informació nova sobre la qual es fa la pregunta. J. M. Contreras i F. Roca analitzen detalladament l'estructura i les propietats sintàctiques d'aquestes construccions fins ara poc estudiades.

Finalment, una altra qüestió sintàctica que afecta l'ordre dels mots dins l'oració és la relació de concordança entre els inductors negatius i els termes de polaritat negativa. El treball de Bruno Camus, «Evolució de la sintaxi dels contextos de polaritat negativa en castellà i en català», analitza l'evolució d'aquests termes en català i en espanyol des de l'Edat Mitjana fins a l'ús actual. Tal com mostra l'autor, el comportament de les dues llengües divergeix en l'actualitat en els contextos modals legitimadors dels termes de polaritat negativa. Així, és ben formada en català una oració com *Demana-li si vindrà ningú*, mentre que en espanyol *Pregúntale si viene nadie* no pertany a la llengua actual. En canvi, en els contextos imperatius no és possible legitimar un terme de polaritat negativa en cap de les dues llengües: **Ningú que vulgui menjar que ho digui*; **Nadie que quiera comer que lo diga*. En aquests casos, tant l'una com l'altra empen un quantificador inespecífic (*qualsevol, cualquiera*).

M. LLUÏSA HERNANZ I CARBÓ GEMMA RIGAU I OLIVER
Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BENINCÀ, P. (1989) *Dialect Variation on the Theory of Grammar*, Dordrecht, Foris.
- CHOMSKY, N. (1988) *Language and Problems of Knowledge*, Cambridge: MIT Press.
- HERNANZ, M. L. & G. RIGAU (2007) «Variación dialectal y periferia izquierda», en FERNÁNDEZ, B. & I. LAKA (eds.) *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, Gipuzkoa, Euskal Herriko Unibersitatea, 435-452.
- KAYNE, R. S. (2000) *Parameters and Universals*, Oxford, Oxford University Press.
- LYONS, J. (1968) *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- PAVÓN, M. V. (1999) «Clases de partículas: preposición, conjunción y adverbio», en BOSQUE I. & V. DEMONTE (eds.) *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol 1. Madrid, Espasa, pp. 565-655.
- PLANN, S. (1984) «Cláusulas cuantificadas», *Verba* 11, pp. 101-128.
- PEDERSEN, H. (1931) *The Discovery of Language. Linguistic Science in the 19th Century*, Cambridge, Harvard University Press.
- R.A.E. (1973) *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, Madrid, Espasa Calpe.
- RIZZI, L. (1989) «Une théorie de la syntaxe comparative», en ROBERGE, Y. & M.-T. VINET, *La variation dialectale en grammaire universelle*. Montréal : Les Presses de l'Université de Montréal. 8-10.
- (2004) «On the study of the language faculty: Results, developments, and perspectives». *The Linguistic Review*, 21, 323-344.